
УДК 347.2/.3<https://doi.org/10.34142/23121661.2022.36.08>orcid.org/0000-0003-4717-7754

© Мешкова К.О., 2022

К. О. Мешкова

**ЩОДО НЕПОРУШНОСТІ ПРАВА
ВЛАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПРИМУСОВОГО
ВІДЧУЖЕННЯ МАЙНА ПІД ЧАС РЕЖИМУ
ВОЄННОГО СТАНУ**

K. Meshkova

**CONCERNING THE INVIOABILITY
OF PROPERTY RIGHTS IN THE CONTEXT
OF FORCED EXHIBITION OF PROPERTY
DURING THE REGIME OF MARTIAL STATE**

Анотація. Метою наукової статті є аналіз новел національного законодавства, які регулюють питання примусового відчуження майна в умовах режиму воєнного стану. Автором здійснюється дослідження змісту принципу непорушності права власності та обґрунтовується необхідність неухильного дотримання його елементів у процесі визначення меж допустимого втручання з боку держави під час бойових дій.

Ключові слова: право власності, примусове відчуження, воєнний стан, законність.

Abstract. The purpose of the scientific article is to analyze the novelties of the national legislation, which regulate the issue of forced alienation of property in the conditions of the introduced martial law regime. The author conducts a study of the content of the principle of inviolability of property rights and substantiates the need to strictly observe the elements of this principle when determining the limits of permissible interference by the state during hostilities. Given the fact that the expropriation of property implies negative consequences for the right to private property of ordinary citizens, today all legislative initiatives and innovations that are designed to directly or indirectly provide legal regulation of this range of pressing issues deserve special attention. The principle of inviolability of the right to private property is established at the constitutional level, therefore, the use of such exceptional methods of termination of property as compulsory alienation of property, which must have a clear, complete and specific legislative justification.

Key words: ownership, forced alienation, martial law, legality.

Постановка проблеми. Запровадження правового режиму воєнного стану на всій території нашої держави спричиняє комплекс істотних обмежень

насамперед для громадян, це стосується й обмежень прав власників на майно, зокрема здійснення процедури примусового відчуження майна громадян держави. За таких обставин актуалізується питання про необхідність створення правового механізму здійснення таких виняткових заходів з огляду на закріплення в Конституції України принципу непорушності права власності. Важливою складовою змісту цього принципу визнається саме неприпустимість протиправного обмеження або позбавлення власника його майна. Аналіз прийнятих на сьогодні нормативно-правових актів, покликаних забезпечити повноцінне правове регулювання застосування таких примусових обмежувальних заходів, дозволяє сформулювати остаточну думку про необхідність більш точного визначення меж законодавцем щодо допустимого втручання у право власника з боку держави та інших осіб.

Аналіз останніх досліджень. Зазначену проблематику, а саме питання аналізу елементів змісту принципу непорушності права власності, обмежень прав людини в умовах режиму воєнного стану досліджували такі вчені, як О. І. Антонюк [1], В. О. Кучер [2], Ю. О. Фігель [3] та інші.

О. І. Антонюк дослідила зміст принципу непорушності права власності, В. О. Кучер питання гарантій непорушності права власності, а Ю. О. Фігель зосередив свою увагу на питаннях обмеження прав людини в умовах воєнного стану. Однак запроваджений в Україні режим воєнного стану актуалізує нові питання щодо вдосконалення правового регулювання примусового відчуження майна власників.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою цієї наукової статті є визначення напрямів удосконалення правового регулювання питань щодо примусового відчуження майна власників в умовах режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Категорії «майно», «власник», «право власності» є фундаментальними в галузі цивільного права від початку її розвитку. Якщо визначати умови, за яких взагалі можливе існування громадянського суспільства, то саме наявність розвиненого інституту права власності є однією з перших та необхідних складових для цього. З огляду на факт, що право власності належить до основних конституційних прав, які визначають правове становище суб'єкта, його гарантії від різноманітних посягань мають бути максимально забезпечені юридичним захистом. Такі гарантії встановлені в ч. 2 ст. 17 Загальної декларації прав людини: «Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна» та в статті 1 Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності, крім як в інтересах суспільства та на умовах, передбачених законом і

загальними принципами міжнародного права» [4], [5]. За своїм змістом ці норми закріплюють базову заборону будь-якого свавільного неправомірного позбавлення майна власника. Але водночас вони містять допущення щодо можливості позбавлення майна власника за наявності двох необхідних складових:

- 1) коли це обумовлено інтересами суспільства;
- 2) на умовах, які передбачені законом або міжнародним договором.

Таке допущення містять не тільки норми міжнародного права, а також і переважна більшість сучасних конституцій та законодавчих актів європейських держав та США. Не є винятком і закріплення принципу непорушності права власності в ст. 41 Конституції України, в якій наявна вказівка на заборону протиправного позбавлення суб'єкта права власності. На конституційному рівні законодавцем встановлено також правило про допущення примусового відчуження об'єктів права приватної власності в межах системи екстраординарних заходів, які застосовуються в разі запровадження на території держави особливих правових режимів (воєнного чи надзвичайного стану). Це правило відповідає положенням Протоколу 1 Конвенції про захист прав людини та основних свобод.

Фундаментальне закріплення принципу непорушності права власності у всіх основних міжнародних та вітчизняних правових джерелах є цінним, незаперечним та обґрунтованим, адже захищеність будь-якого власника майна від зовнішніх посягань є найважливішою соціальною ознакою в цивілізованій державі. За таких умов позбавлення власника права на його майно, навіть якщо це допускається у виняткових ситуаціях на законних підставах, як варіанти негативного впливу, зокрема як примусове відчуження, все ж таки не змінює свого змісту, тобто є втручанням у право суб'єкта на мирне володіння власним майном. У разі виникнення обставин, за яких таке втручання допускається, необхідно діяти відповідно до основ законності та ступеня виправданості та розумності такого втручання, тобто необхідно констатувати беззастережну наявність встановлених виняткових умов, визначити ступінь такого втручання, що має бути прямо пропорційним до суспільної необхідності. Ці орієнтири є пріоритетними в міжнародній судовій практиці, зокрема наголошується на необхідності їх дотримання під час розгляду спорів подібної категорії в основах європейського законодавства з прав людини. Так, згідно з п. 39 рішення Європейського суду з прав людини від 10.02. 2010 у справі «Серявін та інші проти України» «будь-яке втручання органу влади у захищене право не суперечитиме загальній нормі, викладеній у першому реченні частини першої статті 1, лише якщо забезпечено «справедливий баланс» між загальним інтересом суспільства та вимогами захисту основоположних прав конкретної особи. Питання щодо того, чи було забезпечено такий справедливий баланс, стає актуальним лише після того, як встановлено, що відповідне втручання

задовольнило вимогу законності і не було свавільним» [6]. Згідно з п. 50 рішення Європейського суду з прав людини від 14.10.2010 у справі «Щокін проти України» (Заяви № 23759/03 та № 37943/06) визначається, що «перша та найважливіша вимога статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод полягає в тому, що будь-яке втручання публічних органів у мирне володіння майном має бути *законним*. Крім того, позбавлення власності можливе тільки *«на умовах, передбачених законом»* [7]. Використання саме такої змістовної конструкції є вимогою для конкретного чіткого та недвозначного встановлення в нормативно-правових актах відповідної держави не тільки самих підстав, за якими допустимо обмеження права власності, зокрема приватної власності, а й визначення всіх необхідних умов, обставин, порядку здійснення такого виняткового заходу, суб'єктного складу, меж повноважень відповідних органів, компенсаційних строків (якщо мова йде, наприклад, про примусове відчуження майна в умовах режиму воєнного стану).

З огляду на те, що саме примусове відчуження майна може мати негативні наслідки для права приватної власності звичайних громадян, на сьогодні актуальними стають всі законодавчі ініціативи та нововведення, які мають безпосередньо або опосередковано забезпечувати правове регулювання цих дій. Принцип непорушності права приватної власності встановлено на конституційному рівні, тому застосування таких способів припинення власності, як примусове відчуження майна, повинно мати чітке, повне і конкретне законодавче обґрунтування. Основною законодавчою умовою для можливості та застосування примусового відчуження майна є стаття 353 Цивільного кодексу України, в якій зазначається винятковість такого способу (воєнний чи надзвичайний стан), мотив (суспільна необхідність) та необхідність встановлення спеціальними законами чітко визначеного порядку відчуження.

В умовах введеного режиму воєнного стану на території нашої держави прийнято декілька законів, які регулюють питання щодо примусового відчуження майна з метою забезпечення потреб держави за наявності виняткових обставин. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» встановлює, що військове командування разом з військовими адміністраціями можуть «примусово відчужувати майно, що перебуває в приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану у визначеному законом порядку та видавати про це відповідні документи відповідно до зразка» [8].

Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» визначає порядок такого відчуження [9]. Закон України «Про внесення змін до деяких

законів України про оптимізацію деяких питань примусового відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану», який розширює перелік варіацій щодо необхідності примусового відчуження або вилучення майна, «що використовується чи може використовуватися для забезпечення діяльності підприємств оборонно-промислового комплексу України і щодо якого існує ризик переривання його функціонування у зв'язку з перебуванням такого майна на території адміністративно-територіальної одиниці України, щодо якої існує загроза її тимчасової окупації та межі якої розташовані на відстані не більше ніж 30 кілометрів від району ведення воєнних (бойових) дій або від тимчасово окупованої території» [10]. Крім розширених можливостей щодо примусового відчуження майна або його вилучення, останній закон не містить конкретики щодо самих майнових об'єктів приватної власності. Законодавець наводить лише одну ознаку – рухомість такого майна. За таких умов актуальним є питання про те, яке саме рухоме майно може бути відчужене примусово у власника для забезпечення діяльності підприємств оборонно-промислового комплексу України? На сьогодні невизначеним є питання про те, чи це може бути будь-яке виробниче обладнання, чи якісь інші об'єкти приватної власності. Визначена в законі мета такого відчуження на-ряд чи є кінцевим елементом для повного обґрунтування. Крім того, невирі-шеним є питання щодо можливих варіантів із визначенням та виплатою компенсації за відчужене примусом майно.

Висновки. Відповідно до вищезазначеного можна дійти висновку, що законодавчі новели щодо застосування таких виняткових заходів, як при-мусове відчуження майна, не можуть бути позбавлені законодавчої конкретики з огляду на первісність фундаментального принципу непорушності права власності.

Наслідками такої невизначеності можуть стати зловживання в кожному окремому випадку, зокрема тоді, коли примусове відчуження (вилучення) на нібито законних підставах внаслідок наявних прогалин у законі може перетворитися на дії, які за своїми ознаками підпадають під визначення, наприклад, рейдерства як одного з самих негативних наслідків для власника. Уникнути різночитань та вдосконалити правовий механізм пропонується, зокрема, через чітке визначення в законі ознак, особливостей рухомого майна, яке може бути примусово відчужено у власника для забезпечення діяльності підприємств оборонно-промислового комплексу на територіях, яким загрожує окупація, та вирішення питання компенсації щодо виду майна, відчуженого саме з такою метою. Опрацьований налагоджений правовий механізм необхід-ний у сьогоднішніх особливих умовах як для реалізації оперативних, відпо-відальних рішень щодо збереження і примноження оборонного ресурсу державою, так і для дотримання й захисту прав власників майна.

Література

1. Антонюк О. Зміст принципу непорушності права власності. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 5. С. 5–9;
2. Кучер В. О. Непорушність права власності за цивільним законодавством України. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки. 2017. № 4. С. 277–286;
3. Фігель Ю. О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. Науковий вісник Львівської комерційної академії. Сер. Юридична. 2015. Вип. 2. С. 222–230;
4. Загальна декларація прав людини Генеральної асамблеї від 10.12.1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
5. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Ратифікація від 17.07.1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text;
6. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Серявін та інші проти України» (Заява № 4909/04). Страсбург, від 10.05.2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672#Text.
7. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Щокін проти України» (Заяви № 23759/03 та № 37943/06). Страсбург, від 14. 01.2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text.
8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
9. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17.05.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>.
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації деяких питань примусового відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану: Закон України від 06.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2561-20#Text>.